

**რუსთველის მსოფლმხედველობის ერთი საკითხი**  
(ვეფხისტყაოსნის რაინდის მიმართება დემნა უფლისწულის ტრაგედიასთან)

**ინგა სანიკიძე**

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ინგა  
ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო  
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი  
ელ.ფოსტა: inga.sanikidze@tsu.ge  
ORCID: 0009-0004-8031-9528

**აბსტრაქტი:** XII საუკუნის რეალობა და ამავე ეპოქაში მიმდინარე მწვავე პოლიტიკური კრიზისი რუსთველის მიერ გალექსილ ამბებში საგულდაგულოდაა დაფარული. მხატვრულ ტილოზე პოეტის თანადროული ისტორიული პროცესები ალეგორიების, მეტაფორებისა თუ სიმბოლოების სახეს იღებს. ჩვენი აზრით, პოეტი ფარსადან მეფის ფოკუსში გიორგი III-ს [1156-1184] მოიაზრებს, ხოლო ტარიელის წინარე სახედ – დემნა (დემეტრე) უფლისწულს, დავით V-ის პირმშოს. ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზისაა შენიშნული „ვეფხისტყაოსანში“ ინდოთ მეფის მანკიერებათა შესახებ, თუმცა ამ თვალსაზრისით ძიება აქტუალობას არ კარგავს.

ვფიქრობთ, რომ გამოთქმული ვარაუდის დასადასტურებლად ინდოეთის ამბის დასაწყისის მოხმობა განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია. უძეობით დადარდინებული ფარსადანი ტარიელს ისე უყურებს, როგორც მთელი ინდოეთის მომავალ ხელისუფალს. ქვეყნისა და ლაშქრის პატრონს [„მეფემან თქვა: „შვილად გავზრდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 84, 313), თუმცა ნესტან-დარეჯანის დაბადების შემდგომ, როგორცა ჩანს, არჩეულ პოლიტიკურ გადაწყვეტილებას იცვლის და საკუთარ პოზიციას ხვარაზმელი სასიძოს მოყვანების თათბირზე მკაფიოდ აფიქსირებს. სწორედ ამ მონაკვეთში ცხადდება, რომ ფარსადან მეფე თავის „შვილობილს“ სამეფო ტახტისაკენ მიმავალ გზაზე გადაულახავ ბარიერს უქმნის.

ღირებული მოჩანს სტეფანოზ ორბელიანის საისტორიო წყარო, რომელიც საკმაოდ ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნის იმისთვის, რომ პოემის ზემოთ დასახელებულ კონტექსტსა და ისტორიულ რეალობას შორის მსგავსება დავინახოთ. ეპოსის გმირისა და დემნა უფლისწულის დაობლებასა თუ მომავალ მეფედ მისი აღზრდის გადაწყვეტილებას შორის პირდაპირი პარალელის გავლება შეიძლება. საისტორიო წყაროს მიხედვით ირკვევა, რომ მეფედ კურთხევას მონადინებულ გიორგის დაურწმუნებია დიდებულები და იოვანე ორბელი იმაში, რომ საკუთარ ძმისშვილს გაამეფებდა. წყაროსავე ცნობით, გიორგი III-ს ძმისადმი მიცემული პირობისათვის მოგვიანებით მზაკვრულად აუვლია გვერდი. ამ ნაწილში ჩვენ მემამათიანეს მიერ ფაქტის გაყალბება საფუძველმოკლებული გვეგონია, რადგან პოემაში არაპირდაპირ, ანუ მხატვრულად, დაახლოებით იგივე ხდება, ისტორიული რეალობისა და პოემის სიუჟეტის განვითარების ამგვარი დამთხვევა კი ნაკლებ სავარაუდოა, რომ შემთხვევითი იყოს. ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან [/ბიძისაგან] მოტყუებული ყმანვილკაცი, რომელიც დიდხანს ვერ ათვითცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის მუხტობას. პოეტის თანამედროვე ეპოქის სათქმელი თუ ტრაგედია, ჩვენი აზრით, პოეტმა მხატვრული კონტექსტით გადაფარა და დემნა (დემეტრე) უფლისწულის დასაჭურისებისა თუ მემკვიდრეობის მამაკაცის ხაზის განადგურება შავმერნიანი მტირალი ყმის სახეში მოაქცია.

**საკვანძო სიტყვები:** „ვეფხისტყაოსანი“; ისტორიული სინამდვილე; მხატვრული რეალობა.

\* \* \*

**შესავალი:** რაც უნდა სადავო იყოს მეცნიერების სამსჯავროს წინაშე დასმული საკითხი, ვფიქრობთ, რომ ის მაინც უნდა გამოითქვას. მითუმეტეს, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ საქმე

„ვეფხისტყაოსანსა“ და რუსთველის მსოფლმხედველობას შეეხება, ხოლო მასზე მომუშავე „მკვლევართა მოსაზრებების უკრიტიკოდ გაზიარება შეუძლებელია“ (ხინთიბიძე, 1993, გვ. 32).

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია შენიშნულია, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ასახული მხატვრული სინამდვილის დაკავშირება ისტორიულ სინამდვილესთან არ არის საძნელო საქმე“ (კეკელიძე & ბარამიძე, 1987, გვ. 249). ვფიქრობთ, რომ ამ მიმართულებითაც კიდევ მეტია საკვლევი და გასააზრებელი, რათა რუსთველის, როგორც XII ს-ის ისტორიული მოვლენების უმნიშვნელოვანესი მოწმისა და მონაწილის, პოლიტიკური და საზოგადოებრივი პოზიციების დასანახად ურყევი საფუძველი შეიქმნას.

საქმე ის არის, რომ სომხურ საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობა არცთუ სახარბიელო სურათს ხატავს, რომელიც რუსთველის თანადროული პოლიტიკური მოვლენების ფონზე ვითარდება. კერძოდ, მხითარ გოშის (XII-XIII ს.ს.) მიხედვით ვიგებთ, რომ „როდესაც გარდაიცვალა მეფე დემეტრე [საუბარია დემეტრე I-ზე – ი.ს.], მის ნაცვლად გამეფდა მისი შვილი დავითი, კაცი კეთილგონიერი“ (გოში, 1968, გვ. 46). მეტიც, იმავე მხითარ გოშთან იკითხება, რომ რაღაც მიზეზის გამო (ავტორი ასეთ მიზეზად სარწმუნოებრივ საკითხს ასახელებს) ქართველი დიდებულები შურით შეპყრობილან, „განსაკუთრებით ორბელიანებად წოდებული გვარი, დაალევივნეს სასიკვდილო საწამლავი და მოკლეს მეფე დავითი. მძიმე და ხანგრძლივმა სევდამ მოიცვა ქართველთა და სომეხთა ქვეყნები. გაამეფეს მის ნაცვლად მისი ძმა გიორგი“ (გოში, 1968, გვ. 47). ორბელთა და გიორგი III-ის მიერ შეთანხმებულ მოქმედებაზე მოგვითხრობს ვარდანიც, როდესაც დავით V-ის მკვლელობის ფაქტს შეეხება. მემათიანე წერს: „ზოგი ამბობს, რომ [ის მოკლულ იქნა] სუმბატ და ივანე ორბელების მზაკვრობის შედეგად... ისინი შეთანხმებული იყვნენ დავითის ძმა გიორგისთან<sup>1</sup>, რომ [ის] დანიშნავდა [მათ] მხედართმთავრად“ (ვარდან, 2002, გვ. 145). ცალსახად ნათელია, რომ XII საუკუნის II ნახევარი უმწვავესი პოლიტიკური მოვლენების ფონზე ვითარდება და სამეფო ტახტის დაკავების გზაზე ბუნდოვანებით მოცულ არაერთ ამბავს მოიცავს. მემკვიდრეობის ხაზის დარღვევის თვალსაზრისით საქმე სახარბიელოდ ნამდვილად არ უნდა ყოფილიყო. ამაზე 1178 წლის დემნა-ორბელთა აჯანყებაც მიუთითებს. თუ სომხურ წყაროთა მონაცემებს გავითვალისწინებთ (ამ ნაწილში ქართულ ცნობათა ნაკლებუვანების გამო), იკვეთება, რომ მამის მკვლელები (გიორგი III და იოანე ორბელი) ერთდროულად ეპატრონებიან დავით V-ის ვაჟის, დემეტრე უფლისწულის, მომავალს, თვალს ადევნებენ მის აღზრდას და ცოლადაც დავით V-ის (დემნას მამის) მკვლელობაში ხელგასვრილი ამირსპასალარის, იოვანე ორბელის, ქალიშვილს მოაყვანინებენ. ეჭვგარეშეა, რომ ასეთი პოლიტიკური ნაბიჯით დემეტრე უფლისწულს სამეფო ტახტის დაკავების საშუალება სამუდამოდ ჰქონდა გადაკეტილი. ვფიქრობთ, რომ XII საუკუნის საქართველოში განვითარებული პოლიტიკური კრიზისი რუსთველის მსოფლმხედველობისა და სიუჟეტური ქარგის უმნიშვნელოვანესი ნაწილია, ეს მიმართულება კი პოემის სხვადასხვა კონტექსტში ვლინდება.

**მეთოდები:** სამეცნიერო ნაშრომში მსჯელობა ძირითადად განვითარებულია კრიტიკული მიდგომებისა და ანალიტიკური მეთოდის გამოყენებით, რომლებიც, თავის მხრივ, ეყრდნობა სელექციის მეთოდს (ჩვენს შემთხვევაში ისტორიულ წყაროთა და მხატვრულ ფაქტთა შერჩევას). ამასთან, აღწერითი და შედარებითი მეთოდების შეჯერებითა და ლოგიკური თანამიმდევრობის დაცვით მიღებულია სამეცნიერო დასკვნა. საკითხის ანალიზისათვის აუცილებელი თეორიული და პრაქტიკული ცოდნის საფუძველზე დასმულია მნიშვნელოვანი კითხვები, მათზე საპასუხოდ კი მოძიებულია არგუმენტები და მტკიცებულებები ქართული საისტორიო წყაროებიდან თუ „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული სიუჟეტიდან.

**მსჯელობა:** ჩანს, რომ XII საუკუნის რეალობა და ამავე ეპოქაში მიმდინარე არცთუ სახარბიელო ისტორიული მოვლენები ისეთი სიმძლავრის ტექტონიკურ ძვრებს იწვევს რუსთველში, რომ მის მიერვე გალექსილი ამბები მუდმივი ალეგორიებისა თუ სიმბოლოების წყარო ხდება, მათ შორის – მაშინაც, როცა წყობილმოსიტყვე პოეტი ფარსადან მეფის სახის შექმნაზე მუშაობს და, ჩვენი აზრით, ფოკუსის ბირთვში გიორგი III-ს აქცევს. თეატრალური დეკორაციები, მეფის „კოსტიუმი“ [აქ უპირ-

<sup>1</sup> სომხურ წყაროებში ხაზგასმული სიტყვები ჩვენია – ი.ს.

ველესად ფარსადანის „სიბრძნეს“ ვგულისხმობთ] თუ სასცენო ეფექტები სპექტაკლის მხილველს ცდომილებაში ჩაძირვას უქადის, თუკი ის ხილულ თვალს გულისყურსა და გონებას არ მიაშველებს. იმისათვის, რომ მეფე-ხელისუფალის ზოგად ვადებულებებსა და რუსთველის მიერ შექმნილ ინდოთ მეფის სახეს შორის პარალელი გავავლოთ, ქართულ მეცნიერებაში გამოთქმული ერთი ღირებული შეფასებაა გასათვალისწინებელი. ნ. სულავა შენიშნავს: „ვეფხისტყაოსანში“ მეფე ღვთის ხატად ქმნილი არსებაა, რასაც შოთა რუსთველი ბიბლიურს დამყარებული თვალთახედვით წარმოაჩენს: „მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერითა“. მეფე ბიბლიური სწავლებების კვალობაზე წარმართავს სახელმწიფოს ცხოვრებას. მეფე მუდმივად უნდა კითხულობდეს და მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე სწავლობდეს სჯულის წიგნს, რათა დაიცვას მისი ყოველი სიტყვა და მცნება, როგორც მისი და მის მემკვიდრეთა წარმატებული მეფობის ხანგრძლივობის გარანტი... მეფემ ადამიანურ სისუსტეებს უნდა სძლიოს, რათა ერის წინაშე მართლად წარდგეს და ცოდვათაგან განწმენდილმა ღირსეულად მართოს ღვთისაგან რწმუნებული ქვეყანა“ (სულავა, 2009, გვ. 112). ერთი სიტყვით, ზნეობრივი ვალდებულებებითა და ცოდნით ტვირთდამძიმებული ხანა ჟამში მოქცეული მეუფებისა რამდენადმე გამარტივებულ პრინციპამდე შეიძლება დავიყვანოთ – „მეფე ხარ და ჯერ-არს...“. ღვთის განგებისა თუ წეს-განჩინების „მიშვება“, მისი განუჭვრეტელობა დაუშვებელია, თუკი ღვთისავე დადგენილებით სამეფო ტახტს დაიკავებ. ასეა კი საქმე ინდოეთის ამბავში? რა აზრი გამომდინარეობს რუსთველის მიერ საგანგებოდ ანყობილი სიუჟეტური გრადაციებიდან, როცა მათ გაცხოველებული თვალთ ვაკვირდებით? ვიცით, რომ ქართულ მეცნიერებაში ინდოთ მეფის მანკიერებათა შესახებ უკვე თქმულა, მაგრამ, რაკი ჩვენი სამეცნიერო ძიება ფარსადანის, როგორც ფარისევლობის მსოფლხატის, მიმართულებას მიჰყვება, ამიტომ საკუთარ შეხედულებას ამ ვექტორით ჩამოვყალიბებთ.

პოემაში ყველაფერი იმის საპირისპირო მოჩანს, რასაც ამქვეყნად ღვთის ხატად მოვლენილი უმაღლესი ხელისუფალი უნდა იქმოდეს, ბიბლიური სწავლება სიკეთის ქმნისა დავიწყებული მოჩანს. ვფიქრობთ, არ გადავაჭარბებთ, თუკი ვიტყვით, რომ ღვთიურ საწყისებს ფარსადანის სულიერი კოკა მნიშვნელოვნადაა აცდენილი. გამოთქმული აზრის გასამყარებლად პოემის ერთ პასაჟზე შევჩერდებით.

უძეობით დარდსმიცემული მეფე-დედოფალი ინდოეთის პატრონად ტარიელის გაზრდას იწყებს. „საპატრონოდ მზრდიდეს სრულთა ლაშქართა და ქვეყანათად“, – ეტყვის საამბობლად დამჯდარი, ღილჩახსნილი ინდოელი მოყმე ავთანდილს. დასახელებულ სტრიქონში ყურადღებას იქცევს მსაზღვრელი სიტყვა „სრულთა“. იკვეთება, რომ მონარქიულ ქვეყანაში ფარსადანისავე გადანყვეტილებით [„მეფემან თქვა: „შვილად გაგზრდი, თვით ჩემივე გვარი არსა“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 84, 313)] მთელი ქვეყნისა და ლაშქრის მომავალ პატრონად და ტახტის მემკვიდრედ ტარიელია განსაზღვრული. კითხვა ასე დაისმის – როდის გადაუხვია ფარსადანმა საკუთარ გზას? სავარაუდოდ, დედოფლის დაორსულება [„დაორსულდა დედოფალი“] და მემკვიდრე ქალის შობაა [„შობა ქალი“] ინდოელი მონარქის ფერიცვალების მიზეზი. ცხადია, რომ ტარიელს სამეფო ტახტის დაკავების გზაზე კონკურენტი გაუჩნდა და „შვილად“ გაზრდილი მოყმე პოლიტიკური ორთაბრძოლების ეპიცენტრში აღმოჩნდა. ჩანს, ფარსადანმა საკუთარი მიზანი ნესტანის გათხოვების სურვილის გამჟღავნებამდე თავისი გონებამახვილობით საგულდაგულოდ დამალა, ამას კი ობლად დარჩენილი და ყმაღწვილკაცობაში შესული ტარიელი ვერც კი აცნობიერებდა, მიზეზი კი მამობილისადმი გულუბრყვილო ნდობა იყო. ერთი შეხედვით, მართლაც, ძნელად წარმოიდგინება გამზრდელი მშობლისაგან ამგვარი ღალატი, თუმცა ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში გასაკვირიც არაფერია და ფარსადანიც ქალიშვილის სასარგებლო გადანყვეტილებასთან ერთად ვერაგული ნაბიჯების გადადგმას არ ერიდება. ვფიქრობთ, რომ ინდოეთის ამბის დასაწყისში უფლისწულისეული თხრობა მისი ჯერ ბავშვური, შემდეგ კი ყმაღწვილკაცური გაუთვითცნობიერებლობის ჩვენებაა. ფაქტია, რომ ტარიელი არაბ სპასპეტს საკუთარ განცდებსაც უზიარებს და „ღილჩახსნილი“ ცდილობს, გულწრფელი აღსარების სახე მისცეს იმ ნარატივს, რომელსაც არაერთი წახნაგი აქვს [„ღილჩახსნილი საამბობლად დაჯდა, მხარნი ამოყარნა“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 82, 303)]. რუსთველს, როგორც მხატვრული სიტყვის დიდოსტატს, ეპითეტი „ღილჩახსნილი“ საკუთარი სამეფოდან დევნილი ყმის გულგახსნილობის კონტექსტის საჩვენებლად უნდა ჰქონდეს გამოყენებული და არა მხოლოდ ვიზუალური დეკორაციისათვის.

ამბის ამ ნაწილში ყურადღებას იქცევს საისტორიო წყაროებში დაცული ერთი ცნობა. წინასწარ ვიტყვით, რომ სომეხ ისტორიკოსად წოდებული სტეფანოზ ორბელიანის თხზულების ძველსავე ეპოქებში ქართულ ენაზე თარგმნილი წყარო ორბელთა აჯანყებაში [1178 წ.] ამავე გვარის წევრთა დომინაციის გამო სუბიექტურ თხრობად არის შეფასებული. ამ საკითხზე დავა არც ღირს, რადგან ეს უტყუარი აზრია, მაგრამ აცდენილია კი ისტორიულ სინამდვილეს ის ფაქტი, რომელსაც სტეფანოზ ორბელიანი აფიქსირებს და რომელიც ნაყოფიერ ნიადაგს ქმნის იმისათვის, რომ ეპოსის გმირისა და დემნა უფლისწულის დაობლებასა თუ მომავალ მეფედ მისი აღზრდის გადანყვეტილებას შორის პირდაპირი პარალელი გავავლოთ. წყაროში კაცად ძლიერად და ბრძენად წოდებული („კაცმან ძლიერმან და ბრძენმან“) დავით V აღსასრულის ჟამს კათალიკოსს, „დიდ-დიდნი“ დიდებულეების, საკუთარი ძმის, გიორგისა, და „მცირე ყრმა“ დემნას წინაშე ანდერძს იბარებს. ვკითხულობთ: „ხოლო, შენ, ძმაო ჩემო, გიორგი, დადეგ ადგილსა ჩემსა და ქმენ ძალმთავრობა ქვეყანასა და იყოს შენდა ნაწილი მემკვიდრეობისა, რომელ-იგი მამამან ჩემმან მოგცა შენ, ვიდრე აღიზარდოს ყრმა ჩემი“. და მოუწოდა წინაშე იოვანე ორბელიანსა, ძესა სუმბატისასა, და აფუცა ყრმისა მისთვის დამარხვად აღთქმისა მის ანდერძისა“ (ორბელიანი, 1978, გვ. 41). მეფედ კურთხევას მონადინებულ გიორგის დაურწმუნებია დიდებულები და იოვანე ორბელი იმაში, რომ „უკეთუმცა ასაკეულ იქმნეს ძმისწული ჩემი, არა დაკლებულ ვყო იგი, არამედ ანდერძისაებრ ძმისა ჩემისა დავსვა საყდარსა მეფობისასა“. ამისთვის სცხეს მას მეფედ“ (ორბელიანი, 1978, გვ. 42)<sup>1</sup>; შემდეგ კი ძმისადმი მიცემული პირობისათვის მზაკვრულად გადაუხვევია. აქვე უნდა ითქვას, რომ ივ. ჯავახიშვილი ნაყალბევად მიიჩნევს სტ. ორბელიანის ცნობას დავით V-ის ანდერძის შესახებ იმის გამოც, რომ „დავითს და დემეტრე I-გიორგის ისეთი უთანხმოება ჰქონიათ ერთმანეთში, რომ შეუძლებელია დავითს გიორგი თავის ანდერძის აღმასრულებლად დანიშნოს“-ო (ჯავახიშვილი, 1983, გვ. 243). სტ. ორბელიანის წყაროს მიხედვით, საქმე ზეპირ ანდერძთან თუ პირობასთან უნდა გვექონდეს და არა – წერილობით დოკუმენტთან. ქართული საისტორიო წყაროები ფაქტობრივ არაფერს ამბობს იმის შესახებ, თუ რა პირობებსა და სიტუაციაში ხდება დავით V-ის გარდაცვალება. ვფიქრობთ, შესაძლებელია, პოლიტიკურ ჩიხში მოქცეული, სავარაუდოდ, დემეტრე I-ის მომაკვდავი ვაჟი იძულებული გახდა, უმცროსი ძმისათვის მართლაც ეთხოვა დემეტრე-დემნას გამეფება მაშინ, როცა ამის ჟამი დადგებოდა, ანუ დემეტრე მიაღწევდა სრულწლოვანებას. ის ფაქტი, რომ დავით V-მ დემნას ტახტზე დასმის პირობა დიდებულთა წინაშე ჩამოართვა გიორგი III-ს, უპირველესად ძმისადმი უნდობლობით უნდა იყოს გამოწვეული, ამიტომ ამ ნაწილში ჩვენ მემატიაწეს მიერ ფაქტის გაყალბება საფუძველმოკლებული გვგონია. მართლაც, გვაძლევს კი სტეფანოზ ორბელიანის თხზულების ეს ჩანაწერი იმის საშუალებას, რომ, ავტორის ტენდენციურობის მიუხედავად, ისტორიული ცნობის ამ ნაწილში არ დაუფუჯეროთ მას, როცა ეპოსის მხატვრულ სამოსელში საგანგებოდ დანალმულ და საიდუმლოებით მოცულ ველზე გავდივართ. სწორედ სარიდანის სიცოცხლეში იღებს უძეო ფარსადანი ინდოეთის მომავალ ხელმწიფედ ტარიელის აღზრდის გადანყვეტილებას, „ხელმწიფეთა ქცევა-ქმნის“ შესასწავლად ბრძენკაცთ აბარებს უფლისწულს [„ბრძენთა მიმცეს სასწავლელად ხელმწიფეთა ქცევა-ქმნათად“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 64, 314), ხოლო სარიდანს ამირბარის სახელოს აძლევს; პოემიდან კი ვიცით, რომ „თვით ამირბარსა ინდოეთს აქვს ამირსპასალარობა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 64, 311). სტეფანოზ ორბელიანივე იუწყება, რომ „შემდგომად დღეთა მათ წარჩინებულ იყო ყრმა იგი სახლსა იოვანესსა და ისწავლიდა და აღორძინდებოდა“ (ორბელიანი, 1978, გვ. 41). ამგვარად, სწორედ იოვანე ორბელი, ანუ ქვეყნის ამირსპასალარია ის პირი, რომელსაც არასრულწლოვანი დემნა აღსაზრდელად გადასცეს. იოვანე ორბელის საფეოდალო სახლში განისწავლება იგი (რუსთაველი მათ „ბრძენთა'ს“ უწოდებს), არადა ქვეყნის მმართველობის რა ნაწილშია იგი უფალი ხელისა? ის ძალოვანი მინისტრი და უმნიშვნელოვანესი პირია ქვეყნისა. იოვანე ორბელი ამირსპასალარის ტიტულს ისევე ფლობს, როგორც ტკბილხმოვანად გაწყობილ პოემაში სარიდანი, მამის

<sup>1</sup> რ. მეტრეველი სტეფანოზ ორბელიანი წყაროსთან დაკავშირებით წერს: „დავით მეხუთემ სიკვდილის წინ მცირეწლოვანი შვილის დემეტრეს პატრონად დანიშნა გიორგი III და მის სრულსაკოვნებამდე სამეფოს მართვის საქმეც მას მიაწოდო. შემდეგ კი გიორგის დემეტრესათვის უნდა დაეთმო ტახტი... გიორგი მესამეს თავისი გამეფების სურვილი გვიან გაუმხელია და თითქოს დაურწმუნებია დიდებულები მის მიერ სამეფო ტახტის დაკავების დროებითობაზე“ (მეტრეველი, 1991, გვ. 71-72).

სიკვდილის შემდეგ კი – ტარიელი. ისტორიული რეალობისა და პოემის სიუჟეტის განვითარების ამგვარი დამთხვევა შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

ბევრი არაფერია, თუკი მხატვრული პირობითობა და რეალურ სახეთა სინთეზი ფოტოსურათის ან სარკისებრი ანარეკლის ეფექტს არ ტოვებს. მთავარია, რომ რეალურ სახეთა კონტურები თანდათანობით ჩნდება და თანაც ისე, რომ ამირბარობა-ამირსპასალარობა საგანგაშო სიგნალს იძლევა. სამეფო ტახტისთვის ბრძოლის გზაზე ჩვენ წინაშე ორი ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ბანაკი იკვეთება – გიორგი III-ისა და იოანე ორბელისა, პოემაში კი – ფარსადანისა და ტარიელისა. ყოველ შემთხვევაში, ჩვენი კვლევა-ძიება ამ მიმართულებით მიჰყვება ლოგიკას, ეს მიმართულება კი სამეცნიერო წრეებისათვის უცნობი სულაც არ არის (წერედანი, 2014, გვ. 7-27); (ჭილაძე, 2014, გვ. 42-201). ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტებია ის, რომ გიორგი-ფარსადანი თვითმპყრობელი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან [ბიძისაგან] მოტყუებული ყმანვილკაცი, რომელიც სრულწლოვანების ასაკში უწეველი ვერც კი აცნობიერებს მეფის ჩანაფიქრის სიმუხთლეს. ტარიელი მეტადრე ვერას გაიგებდა მაშინ, როცა მამა მოუკვდა [„მამა მომიკვდა“] და წელიწადი ბნელში გაატარა [„მე წელიწადმდის ბნელსა ვჯე სანუთრო-გაცუდებული“: (რუსთაველი, 1966, გვ. 66, 328)]. რა არის ეს „ბნელში ჯდომა“ – მამა-პაპათა სამგლოვიარო წეს-ჩვეულება თუ მიუხედავად სიბნელე, რომელიც ისედაც „სანუთრო-გაცუდებულ“ მემკვიდრეს კიდევ უფრო უმნარებს სიცოცხლეს? ვ. ნოზაძე თავის „ფერთამეტყველებაში“ „ბნელის“ შესახებ მსჯელობისას აღნიშნავს, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ ტესტში ზოგჯერ „გლოვის აღსანიშნავად სიტყვისა „შავი“ სანაცვლოდ გამოყენებულია სიტყვა „ბნელი“... ეს გლოვის ნიშანია: მგლოვიარე ბნელ ოთახში იჯდა ხოლმე, როგორც მაგალითად, ტარიელი მამის სიკვდილის შემდეგ“ (ნოზაძე, 2001, გვ. 68). პოემაში „შავის“ და „ბნელის“ შინაარსთა სინონიმური მოხმარება გლოვა-მწუხარების მხატვრულ აღმნიშვნელებად მართლაც არასაკამათოა, მაგრამ მხოლოდ მგლოვიარების ჩვენებით იფარგლება რუსთველი თუ რაღაც მნიშვნელოვანი სათქმელი აქვს კიდევ? რა თქმა უნდა, გამოსავალი აქაც მეტაფორული გააზრება უნდა იყოს – სიბნელე („ბნელი“) მწუხარების ზოგად სახესთან ერთად რაღაც მნიშვნელოვანის არცოდნას, ტარიელის გაბრიყვებასაც უნდა ნიშნავდეს. მტირალი მოყმის ამგვარ მდგომარეობაში აღმოჩენას გიორგი-ფარსადანის ფარისევლობა თუ მლიქვნელობა უთუოდ შეუწყობდა ხელს, ამის მაგალითებს კი პოემაში უხვად ვხვდებით [„გამოსვლისათვის ზეიმი შექმნეს ინდოეთს მფლობელთა, / შორს მომეგებნეს, მაკოცეს პატივით ვითა მშობელთა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 87, 330)]. ფაქტია, რომ რუსთველის პასაჟები თუ ცალკეული მხატვრული კონტექსტები საკითხთა ემპირიაში განსჯის საშუალებას არასდროს იძლევა. „ღილ-ჩახსნილი“ ტარიელის ნაამბობში გაცილებით ღირებული კვანძებია, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით იკითხება. პოეტის თანამედროვე ეპოქის სათქმელი თუ ტრაგედია მხატვრული კონტექსტითაა გადაფარული – დემნა (დემეტრე) უფლისწული მიზეზთა გამო აჯანყების [1178 წ.] ქარცეცხლში ეხვევა, რის გამოც სასტიკად ისჯება და საქართველოს სამეფო ტახტს სამუდამოდ ემშვიდობება ფეოდალური კანონით მკაცრად განსაზღვრული მამაკაცთა მემკვიდრეობის პირდაპირი ხაზი, დავით V-ის პირმშო და დავით აღმაშენებლის შვილთაშვილი. გიორგი III-ის განაჩენი უმკაცრესია – „და დემეტრე კლდე-კართა დასუეს, უკანის თუალნი დასწუნეს და მოკუდა და მცხეთას დამარხეს“ (მემატიანი, 1955, გვ. 364-371). მუღლაზანზარის ამბავში ინდოთა „დიდ მეფედ“ წოდებული ტარიელი [„ფრიდონ საჯდომნი დამიდგნა ადგილსა საპატრონოსა,.../ ხარ დიდი მეფე ინდოთა, რა ვით ვინ მოგანონოსა!“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 129, 633)]. რუსთველის პოემაში საკუთარი ქვეყნიდან დევნილ უფლისწულად გამოიყურება და ეს უბრალო შემთხვევითობას არ შეიძლება რომ მივანეროთ. მხატვრულად ინტერპრეტირებული და აღმოსავლური ჭრელი ფარდაგებით საგულდაგულოდ დაფარული სიმართლე ტექსტის სხვადასხვა ადგილას ნაკადულივით მოწკრილებს და რუსთველის სამოქალაქო თუ მსოფლმხედველობრივ პოზიციას უსვამს ხაზს.

**დასკვნები:** რუსთველის პოემა არაერთ მნიშვნელოვან კონტექსტს მოიცავს, რომლებშიც XII საუკუნის II ნახევრის საქართველოს ისტორიული მოვლენების დანახვის შესაძლებლობა იქმნება. რა თქმა უნდა, პოეტის მხატვრული პირობითობის პირდაპირი გააზრება უმართებულო გზა იქნებოდა, თუმცა არც ის გზა მართებული, რომ პოემაში რეალურ სახეთა ძირითადი შტრიხები არ შევნიშ-

ნოთ. მათ შორის, ვფიქრობთ, რომ ფარსადანის მხატვრული სახე, ამირბარობა-ამირსპასალარობა თუ ტარიელის სამეფო ტახტიდან ჩამოშორების საკითხი არგარიშგასანევი მინიშნებებია. სამეფო ძალაუფლებისათვის ბრძოლის გზაზე ჩვენ წინაშე ორი ურთიერთდაპირისპირებული პოლიტიკური ბანაკი იკვეთება – რეალურ ფონზე ეს გიორგი III-ისა და ორბელ-დემნას წინააღმდეგობაა, ხოლო პოემაში – ფარსადანისა და ტარიელისა. იოანე ორბელი ამირსპასალარის ტიტულს ისევე ფლობს, როგორც „ვეფხისტყაოსანში“ სარიდანი, მამის სიკვდილის შემდეგ კი – ტარიელი. ჩვენი აზრით, ისტორიული რეალობისა და პოემის სიუჟეტის განვითარების ამგვარ დამთხვევას ნაკლებად შესაძლებელია, რომ სპონტანური ხასიათი ჰქონდეს. ისტორიული და ლიტერატურული ფაქტების შეჯერით იკვეთება, რომ გიორგი III-ფარსადანი თვითმპყრობელი და სამეფო ტახტის უზურპატორი მეფეა, ხოლო ამირსპასალარის ოჯახში აღზრდილი დემნა-ტარიელი მეფისაგან [ზიძისაგან] მოცუებული და სამეფო ტახტს ჩამოშორებული უფლისწული.

#### ბიბლიოგრაფია:

- გოში, მ. (1968). *ალბანეთის ქრონიკა* [თარგმანი ლ. დავლიანიძისა]: ქართული წყაროთმცოდნეობა II. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- ვარდან, ა. (2002). *მსოფლიო ისტორია [სომხურიდან თარგმნეს ნ. შოშიაშვილმა და ე. კვაჭანტირაძემ]: საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები XXXIX*. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“.
- კეკელიძე, კ., & ბარამიძე, ა. (1987). *ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- მემატიანე, ლ. გ. (1955). „ქართლის ცხოვრება“ [ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ]. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „სახელგამი“.
- მეტრეველი, რ. (1991). *მეფე თამარი [ეპოქის პოლიტიკურ-კულტურული და სოციალურ-ეკონომიკური მიმოხილვა]*. თბილისი : გამომცემლობა „განათლება“.
- ნოზაძე, ვ. (2001). „ვეფხისტყაოსნის“ განკითხვანი — ფერთამეტყველება: დაბრუნება [მრავალტომეული]. ტ. 4. გ. შარაძის საერთო რედაქციით. გამომცემლობა „სადარა“.
- ორბელიანი, ს. (1978). *სტეფანოზ ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები: საქართველოს ისტორიის წყაროები*. 4. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- რუსთაველი, შ. (1966). „ვეფხისტყაოსანი“ [მიძღვნილი შოთა რუსთაველის დაბადებიდან 800 წლისთავისადმი]. თბილისი. : გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
- სულავა, ნ. (2009). „ვეფხისტყაოსანი“ — მეტაფორა, სიმბოლო, ალუზია, ენიგმა. თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“.
- წერედიანი, დ. (2014). *ესე ამბავი სპარსული: „ანარეკლი“*. თბილისი : ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.
- ჭილაძე, თ. (2014). *ვარდის ფურცლობის ნიშანი: „უკვდავების ათინათი“ [წერილები, ესეები]*. რედ. ზ. კვარაცხელია. თბილისი: გამომცემლობა „ინტელექტი“.
- ხინთიბიძე, ე. (1993). *შუასაუკუნეობრივი და რენესანსული „ვეფხისტყაოსანში“*. თბილისი: თსუ გამომცემლობა.
- ჯავახიშვილი, ი. (1983). *ქართველი ერის ისტორია*. თხზულებანი 12 ტომად. ტ. II. თბილისი: გამომცემლობა.